

Děti s poruchou hybnosti

Klíčové související otázky

- Do jaké míry se liší děti s poruchou hybnosti od ostatních dětí?
- Jaké jsou specifické potřeby dětí s poruchou hybnosti?
- Jaký vývojový prostor mají děti s poruchou hybnosti?
- Jaké jsou možnosti podpory rozvoje dětí s poruchou hybnosti?
- Jak se projevuje porucha hybnosti v komunikaci dětí?
- Jak se formuje osobnost dítěte v souvislosti s omezením hybnosti?
- Jaká jsou rizika pro budoucí společenské uplatnění dětí s poruchou hybnosti?

Oblasti kterým se budeme věnovat

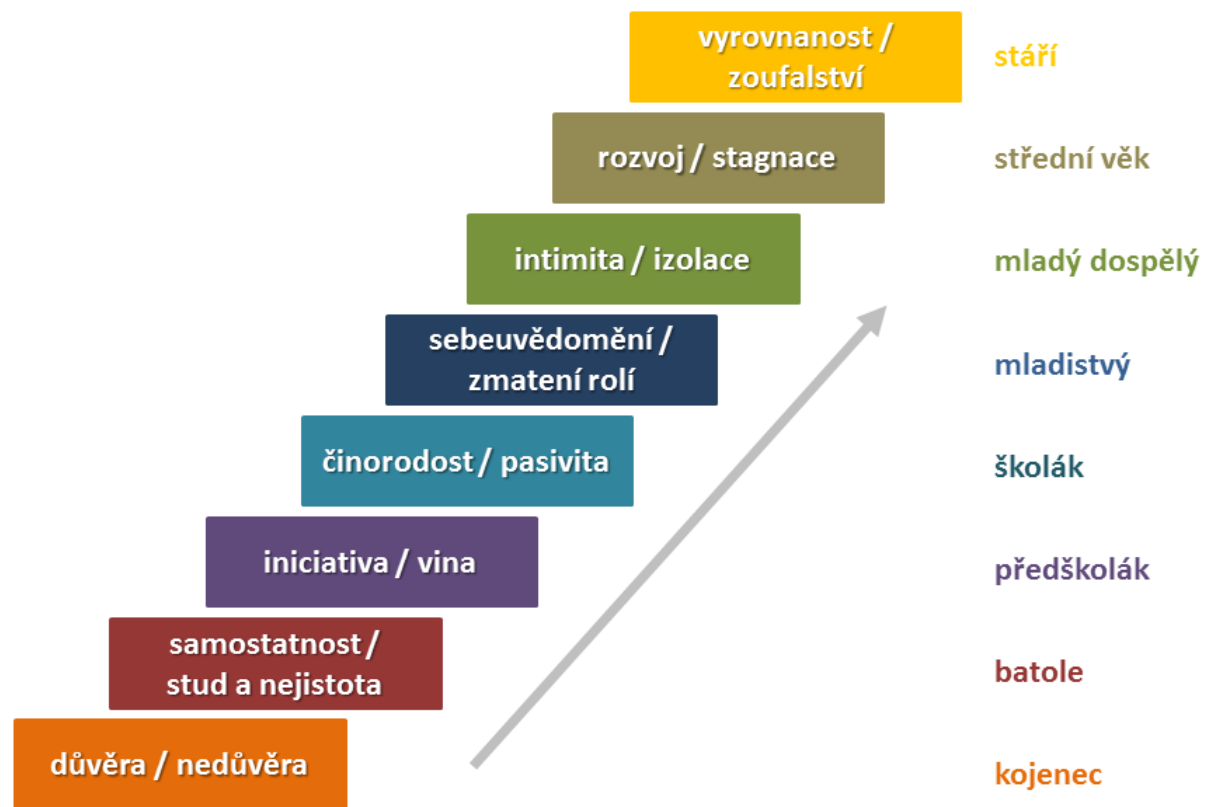
- Vývojová stádia podle E. H. Eriksona
- Obecné potřeby dítěte podle J. Langmeiera a Z. Matějčka
- Vývojová specifika a specifické potřeby dítěte s poruchou hybnosti

Děti s poruchou hybnosti

Vývojová stádia

podle E. H. Eriksona

zdroj obrázku: https://cs.wikipedia.org/wiki/Erik_Erikson

Kojenecký věk (do 12-18 měsíců)

Lidské jednoduché reflexy:

- úchopový - pevný stisk ručičky, když přiložíme dítěti náš prst (je důležitý pro správné rozvinutí jemné motoriky);
- Moorův - dítě leží na prostěradle a když s ním škneme, dítě roztáhne ručičky a pěstičky na obě strany;
- Babinského - pokud zatlačíme na šlapku nožičky, prsty se od sebe odpojí;
- reflex chůze - když podržíme dítě nad podložkou jako by na ní stálo, reflexně t'ape;
- tonický, šíjový reflex (tzv. šermířská poloha) - položené dítě má hlavu otočenou na stranu ruky v natažení.

Kojenecký věk (do 12-18 měsíců)

Obvyklé psycho-motorické mezníky dítěte

- Ovládání hlavičky kolem 2. měsíce je důležité pro orientaci. Pozvolna se rozvíjí také schopnost optického fixování předmětu nebo jeho částí, což je důležité pro pozdější rozvoj jemné motoriky. Významná je i potřeba zmocnit se fixovaného předmětu - míra motivace. Problémy v tomto období (zhruba 2. až 3. měsíc), mohou naznačovat budoucí potíže v dalším vývoji jemné motoriky.
- Od 3. měsíce leží v poloze nznak, převážně již v symetrické poloze s ručičkami otevřenými. V sedu musí být často podepřeno pod pažemi a hlavička je již vzpřímená. Ve stoj se vzpírá jen málo. Na bříšku se začíná opírat o předloktí.
- Od 4. měsíce brouká (napodobuje zvuky podobné slovům). Rovněž dokáže manipulovat s předměty.

Kojenecký věk (do 12-18 měsíců)

Obvyklé psycho-motorické mezníky dítěte

- Od 5. až 6. měsíce se spontánně přitahuje do sedu. S oporou sedí, bez opory sedí v tzv. žabím sedu, tzn., že sedí v předklonu. Aktivně se převrací ze zad na břicho. Už není tak odkázáno na pečovatele, do které polohy jej položí. Překulení na břicho je důležitý moment, kterého bychom si měli všimnout - opoždění nebo neschopnost tohoto úkonu může naznačovat problémy.
- Od 6. až 8. měsíce žvatlá (opakuje podobné slabiky) - žvatlání je nejprve pudové a později napodobivé (tehdy neslyšící děti postupně přestávají vydávat zvuky). Přibližně v tomto období se rovněž začíná v poloze na bříšku stavět na dlaně a kolena - důležitá příprava k lezení. V té době již sedává bez opory. Bývá schopno předat si předměty z ruky do ruky.

Kojenecký věk (do 12-18 měsíců)

Obvyklé psycho-motorické mezníky dítěte

- Od 9. měsíce již leze po čtyřech, pokouší se pohybově osamostatnit. Dokáže se již samo posadit, sedí pevně bez vrávorání. U opory se vzpřimuje do stoje. Vnímá hloubku. Začíná užívat tzv. klešťové či špetkové uchopování - dítě drží předmět mezi palcem a ukazováčkem. Pro dítě je v tomto období mnohem snadnější předmět uchopit než jej odložit, proto předměty odhazuje (prozatím tedy nikoli ze vzteku).
- Kolem 12. měsíce chodí drženo za ručičku nebo s oporou, např. kolem nábytku. Objevují se již první samostatné krůčky.
- Kolem 15. měsíce dochází k uvolnění prstů a dítě je schopno aktivně předměty pouštět (to je důležité pro další rozvíjení volního jednání).

Kojenecký věk (do 12-18 měsíců)

Psychologické aspekty kojeneckého lezení

- Dítě se dostane někam samo - důležité je jeho osamostatňování v tomto ohledu. Často se matce dívá do obličeje - odhaduje z její mimiky a gestikulace, co si může dovolit.
- Učí se prostorové orientaci, vnímání velikosti a dalších vjemových modalit. Začíná chápat pojmy "blízko" a "daleko".
- Dítě vstupuje do nových sociálních situací, imituje komplexnější chování.
- Projevuje se u něj značný pokrok v získání sebedůvěry - prožívá nové typy strachu a obav, ale také nový pocit bezpečí, když je blízko svých rodičů.
- Takto dochází k výraznému posunu kognitivních funkcí - tj. ve způsobech poznávání světa a uvažování o něm.

Kojenecký věk (do 12-18 měsíců)

Chápání stálosti objektu

- Do 2. měsíce toto chápání zcela chybí.
- Od 2. do 6. měsíce dítě pozoruje pohybující se předměty, ale když zmizí, nehledá je.
- Zhruba do 8. měsíce již dítě hledá předmět, když ví, kam je matka schovává a když je viditelná alespoň malá část předmětu (třeba ouško plyšové hračky).
- Pojetí trvalosti se pak stále vyvíjí - dítě např. hledá předmět za clonou, když vidělo, že je tam schovaný.
- Ještě po 12. měsíci dítě není zcela schopno představit si pohyb, který nevidělo, proto hledá pouze tam, kde se předmět ztratil z jeho dohledu.

Kojenecký věk (do 12-18 měsíců)

Psycho-sociální vývoj podle E. H. Eriksona

- Klíčové téma vývojové krize je základní důvěra vs. nedůvěra. Vztah matka - dítě vytváří prostor pro získání základní důvěry v druhé lidi i sebe sama (*viz "intuitivní rodičovství" - H. Papoušek a M. Papoušková*), představuje však i riziko vytvoření nedůvěry v sebe a k "nepřátelskému" světu (*viz "dobrý a zlý prs" - H. S. Sullivan*).
- *"Nejdříve se sociální důvěra dítěte projevuje v tom, jak dobře jí, jak hluboce spí a jak uvolňuje pohyby svých střev. Zážitek, že jeho stále vnímavější schopnosti jsou vzájemně regulovány technikami obsluhy, pomáhá mu postupně vyrovnat nelibost způsobenou nezralostí homeostázy, s níž se narodilo. V hodinách postupně se prodlužujícího bdění poznává, že stále více dobrodružství smyslů vzbuzuje pocit známosti, pocit odpovídající pocitu vnitřního dobra" (E. H. Erikson).*

Kojenecký věk (do 12-18 měsíců)

Psycho-sociální vývoj podle E. H. Eriksona

- Jde o tzv. receptivní fázi vývoje (receptivita zde znamená otevřenost podnětům okolního světa). Primární pro styk dítěte s vnějším světem jsou ústa. Dítě doslova ochutnává svět. Klíčovou vztahovou událostí je kojení - důležité jsou okolnosti tohoto "rituálu" i jeho užívání (viz např. problematika závislostí).
- Důvěra ke světu vzniká také díky schopnosti obnovovat pozitivní vztah i po eventuální frustraci. Nepříliš dlouhá a častá frustrace posiluje důvěru více než neměnný stav (svět funguje a je tu pro mě i tehdy, když vše není ihned po mém).
- Zdárné vyřešení krize tohoto období přináší do života dítěte ctnost v podobě naděje. Ta představuje přetrvávající víru, že jedinec může v životě dosahovat svých potřeb.

Kojenecký věk (do 12-18 měsíců)

Psycho-sociální vývoj podle E. H. Eriksona

- Základní podmínkou kontaktu se světem je přísun stimulací poskytujících informace. Dítě může být nedostatkem stimulací deprivováno, což vede ke zpomalení a deformaci jeho vývoje.
- Přebytek vnější stimulace dítě přetěžuje, což přináší riziko nadměrného vytváření obranných mechanismů (např. agrese vůči stimulantu či naopak percepční obrana proti němu, až celková apatie - později se naučí i jinak unikat před příliš zahlcujícím světem). V tomto věku se děti nejvíce bojí hlasitých zvuků a neznámých předmětů.

Jak se bude projevovat v dalších obdobích lidského života deficit z této životní etapy, tedy když se naděje nevytvoří?

Batolectí věk (od 18 měsíců do 3 let)

V tomto období jsou klíčové dva pohyby:

retence (udržení něčeho, setrvání někde),

eliminace (opuštění, zahození).

- Díky nim vzniká schopnost ovládat vyměšování - vlastnost spojená se socializací, její riziko spočívá v možnosti nevhodného či předčasného nátlaku ze strany rodičů.
- Dítě má také možnosti zpřesňování tělového schématu - více prožívá svůj pohyb.
- Motorický rozvoj dále umožňuje samostatné uspokojení aktuální potřeby stimulace.
- Větší schopnost pohybu je zároveň symbolem úspěšného vývoje a vede ke změnám chování okolí k dítěti - k prohlubování jeho socializace.

Batolecí věk (od 18 měsíců do 3 let)

Chápání stálosti objektu

- Tato schopnost je v batolecím věku již zcela vyvinuta - dítě již chápe, že předměty mohou být přemístovány z místa na místo. Když se věci schovají, hledá je na místě, kde se naposledy schovaly a poté i na místech, kde je nikdy nevidělo.
- Vývojová psycholožka Susan Goldbergová provedla mezikulturní srovnání v Zambii, kde děti byly nošeny ve vaku a potom byly posazovány nikoli doma, ale na dvorku nebo na polích. Ukázalo se, že děti v 6 měsících byly oproti těm americkým vývojově v předstihu, ale v 9. až 12. měsíci již byly oproti nim naopak opožděny. Neselhal tu však kognitivní vývoj, ale to, že tyto děti měly zakázáno na dvorku na něco sahat. Tím se také pravděpodobně zpozdil vývoj trvalosti objektu, který chyběl až do 2 let.

Co nám v životě pomáhá nacházet zdravou míru omezování spontánních projevů dítěte?

Batoletčí věk (od 18 měsíců do 3 let)

Další rozvoj poznávacích procesů

- Celkově jde o období intenzivního rozvoje, který zasahuje mnoho oblastí - zejména motoriku, myšlení a řeč.
- Orientace v prostoru - rozvíjí se rozlišování "nahore" a "dole", odhad vzdáleností je stále nepřesný. Dítě rozlišuje velikosti, ale nikoli vzdálenosti.
- Orientace v čase - dítě se orientuje pouze na přítomnost. Minulost a budoucnost dítě nezajímá (dítě s poruchou hybnosti nechápe čeho se maminka obává, ono je v pohodě).
- Orientace v množství - pojem počtu je dítě schopné chápat až před druhým rokem, k odhadnutí počtu užívá vizuální odhad. Dokáže zjistit, že z celku něco chybí.

Batoletčí věk (od 18 měsíců do 3 let)

Psycho-sociální vývoj podle E. H. Eriksona

- Klíčové téma vývojové krize je autonomie vs. stud a pochyby. Jak se dítě učí sebekontrolu, vytváří se u něj pocit nezávislosti, ale mohou se vytvořit také pocity studu a pochybnosti vztahující se na schopnost autonomně (svobodně) konat.
Co konkrétně může v dítěti vyvolávat pocit studu?
- Zdárné vyřešení krize tohoto období přináší do života dítěte ctnost v podobě vůle. Ta do budoucna představuje schopnost realizovat svobodný výběr, dostatečnou sebekontrolu a sílu uplatňovat své vlastní pocity a postoje.
Co je typické pro dospělého člověka, kterému se nepodařilo zdárně projít krizí tohoto období?
- Dítě uvolňuje vazby, které byly pro něj nezbytné v prvním roce, ale byly by na překážku do budoucna - prochází obdobím negativismu (začíná rodiče trestat).

Hravý, předškolní věk (od 3 do 6 let)

Psycho-motorický vývoj

- Hrubá motorika je především zaměřena na koordinaci - dítě již obvykle bývá schopno lepší koordinace vlastních pohybů (bývá plynulejší chůze či běh, děti se dokonce učí bruslit).
- Pokud jde o jemnou motoriku, dítě už dokáže vystřihovat obrázky, modelovat, kreslit, či skládat puzzle. Vývoj motoriky souvisí s dozráváním nervového systému, ale také s praxí a procvičováním. Podobně jako v případě přehlčení stimulacemi v kojeneckém věku, i zde můžeme příliš náročným motorickým nácvikem dítě demotivovat.

Zamysleme se nad tím, zda poskytujeme svému dítěti také dostatek prostoru být dítětem a věnovat se jeho přirozeným vývojovým úkolům.

Hravý, předškolní věk (od 3 do 6 let)

Uvažování

- O prostoru - dítě přeceňuje bližší objekty na úkor vzdálenějších.
- *V typickém experimentu ukazovali dětem obrázky, na nichž byla použita lineární perspektiva (to, co leží blíž k nám, je větší a to, co je vzdálenější, je menší). Na obrázku byla nakreslená např. myš a za ní v dálce slon. Děti měly určit, které zvíře je ve skutečnosti větší. Děti shodně odpovídaly, že myš, neboť přeceňují velikost předmětu.*
- Dítě již zvládá dobře pojmy "nahore" a "dole", ovšem teprve s nástupem do školy chápe pojmy "vlevo" a "vpravo". Teprve kolem 6 let by totiž měla být dokončena funkční dominance hemisfér pravé či levé - mluvíme o tzv. lateralitě (viz předškolní psychologická vyšetření).

Hravý, předškolní věk (od 3 do 6 let)

Uvažování

- O čase - dítě měří čas pomocí opakujících se jevů, které jsou pro ně subjektivně významné (proto je pro dítě mimořádně důležitá přibližná pravidelnost běžných denních činností).
- Stále platí, že dítě žije pouze přítomností, proto nikam nespěchá a nechápe proč je nutíme do neoblíbených činností (zde se velmi úročí důvěra, které jsme v dosavadní komunikaci s dítětem dosáhli).

Zamysleme se nad tím, do jaké míry je pro nás důležitá důvěra v odborníky a jiné společenské authority v každodenní činnosti.

Zastavme se v duchu u pocitu, který se nás zmocní, pokud máme vykonat nepříjemnou věc, o jejímž smyslu nejsme zcela přesvědčeni.

Hravý, předškolní věk (od 3 do 6 let)

Uvažování

- O počtu - dítě množství spíše odhaduje (číselný počet vnímá jako vlastnost objektu).
- Dítě již chápe pojmy "přidej" a "uber". Rozezná, zda jeho sourozenec náhodou nedostal něčeho víc než ono samo. Vnímání počtu je podmíněno jak rodinně, tak i kulturně (dítě se lépe naučí operovat se známými předměty).
- *Jean Piaget učinil mj. pokus, v němž dal do dvou řad mince. V obou řadách bylo stejně mincí, ale jedna řada byla opticky roztaženější - a právě o té děti tvrdily, že obsahuje více mincí.*
- *V dalším Piagetově experimentu měly děti rozdělit osm modrých a deset červených kostek na dvě stejně velké poloviny. Děti je však rozdělily podle barev a odlišnosti v počtu nebraly vůbec v úvahu.*

Hravý, předškolní věk (od 3 do 6 let)

Uvažování

- Dítě si začíná "mluvit pro sebe" - mluví nahlas, ale jeho proslov není určen nikomu dalšímu. Tento typ projevu předchází tzv. vnitřní řeči (komunikaci se sebou samým), která se později uplatňuje v přemýšlení a regulaci vlastního chování.
- Jde-li o paměť, pro dítě předškolního věku je mnohem snazší poznat to, co již vidělo či slyšelo (funkce znovupoznání), než si na vyžádání vybavit dříve vštěpované informace (funkce vybavování). Děti si často pamatují to, co na ně udělalo velký dojem - lépe si pamatují vše nové a jedinečné.

Jak se může porucha hybnosti projevit v uvažování dítěte?

Můžeme nějak napomoci dítěti s poruchou hybnosti k plnějšímu tělesnému prožívání světa a sebe sama?

Hravý, předškolní věk (od 3 do 6 let)

Psycho-sociální vývoj podle E. H. Eriksona

- Klíčové téma vývojové krize je iniciativa vs. pocit viny. Větší pohyblivost a zvědavost dítěte podporují vývoj jeho iniciativy ve zvládnání prostředí, ale mohou se objevit i pocity viny související s vlastní agresivitou a vzdorem vůči autoritám (rozhodující bývá přístup těchto autorit k jeho rebelii).
- Zdárné vyřešení krize tohoto období přináší do života dítěte ctnost v podobě rozhodnosti. Ta představuje schopnost sebevědomě a beze strachu z potrestání si stanovovat své vlastní cíle a sledovat je.

Napadá nás jak zdravě podporovat iniciativu dítěte v tomto věku?

Školní věk (od 6 do 12 let)

Psycho-sociální vývoj podle E. H. Eriksona

- Klíčové téma vývojové krize je snaha, usilovnost vs. pocit méněcennosti. Jak se dítě učí kontrolovat vlastní představivost (ovládnout zaměření a udržení pozornosti, a také manipulovat s objekty v mysli) a zvládat zadané úkoly ve škole, vytváří se u něho usilovnost. Když si však dítě myslí, že úlohu nezvládá, může u něj vzniknout pocit méněcennosti (zásadní roli tedy hraje vnější podpora z okolí).
- Zdárné vyřešení krize tohoto období přináší do života dítěte ctnost v podobě kompetentnosti. Ta představuje využívání fyzických a psychických schopností při dokončování rozdělané práce.

Jak můžeme podpořit dítě, které opakovaně zažívá objektivní neúspěchy, v rozvoji jeho kompetentnosti a bránit jeho postupné rezignaci?

Adolescentní věk (od 12 do 20 let)

Psycho-sociální vývoj podle E. H. Eriksona

- Klíčové téma vývojové krize je identita vs. zmatenost rolí. Pocit jedinečnosti, touha po smysluplné roli a místě ve společnosti a úsilí definovat sebe a své cíle - to dítě vede k postupnému vytvoření identity. Avšak puberta, tělesný růst, nevyhnutelnost opustit dětství a celková neurčitost hodnot způsobují, že tato přeměna je velmi těžká (viz anorexie) a člověk může prožívat zmatek při otázce, kdo je a kým by chtěl být.
- Zdárné vyřešení krize tohoto období přináší do života mladistvého ctnost v podobě věrnosti. Tou je míněna schopnost být loajální vůči lidem a ideálům. Vyplývá z pocitu vlastní identity, který ovšem současně sama posiluje.

Mohou rodiče v tomto období dítěti pomoci ve zdárném překonání vývojové krize?

Mladá dospělost (od 20 do 30 let)

Psycho-sociální vývoj podle E. H. Eriksona

- Klíčové téma vývojové krize je intimita vs. izolace. Snaha sjednotit (resp. synchronizovat) svoji identitu s identitou druhých vede mladého člověka k hledání intimity. Ovšem nepřiliš pevná identita může vytvářet vyhýbavé vztahy, které vedou spíše k postupnému vzdalování se od druhých lidí až izolaci.
- Zdárné vyřešení krize tohoto období přináší do života člověka ctnost v podobě lásky - schopnosti vzájemné hluboké náklonnosti v prožívaných vztazích.

Jaké momenty předchozích období (v rámci rodiny) přispívají ke zdárnému vyřešení krize tohoto věku a které mu naopak brání?

Jakým způsobem mohou rodiče podpořit své dítě v této životní etapě? A liší se to nějak tehdy, pokud má tento mladý člověk poruchu hybnosti?

Střední věk (od 30 do 65 let)

Psycho-sociální vývoj podle E. H. Eriksona

- Klíčové téma vývojové krize je tvůrčí schopnosti vs. stagnace. Potřeba vytvářet věci, děti, myšlenky, produkty - to vede člověka k produktivitě, k jeho tvůrčí schopnosti. Když se ovšem tato potřeba nevyjádří, osobnost riskuje zamrznutí (stagnaci) a ochuzení svého potenciálu (hrozí až úpadek do deprese, často tzv. "larvované").
- Zdárné vyřešení krize tohoto období přináší do života člověka ctnost v podobě péče. Tou je míněna schopnost starat se o to, co člověk vytvořil - děti, projekty, apod.

Zamysleme se jak podporujeme kreativitu svých dětí již nyní.

Jak může jednou vypadat toto období mého dítěte - bude mít vlastní rodinu a uspokojivé společenské uplatnění? Pokud by tomu tak nebylo, bude mít dostatek zdrojů k tomu, aby našlo životní uspokojení v něčem jiném?

Zralý věk (od 65 let)

Psycho-sociální vývoj podle E. H. Eriksona

- Klíčové téma vývojové krize je celistvá osobnost vs. zoufalství. Zpětný pohled na život člověka, který je doprovázen pocitem uspokojení z toho, že jeho život měl smysl a řád, vede k pocitu celistvosti a autentičnosti vlastní osobnosti. Naopak pochybnosti o vlastním smysluplném žití, pocity promarněného času a smutek z nesplněných tužeb mohou být pramenem zoufalství a pocitu vlastní zbytečnosti v tomto světě.
- Zdárné vyřešení krize tohoto období přináší do života člověka ctnost v podobě moudrosti. Ta uchovává léty nabyté vědomosti a zkušenosti pro druhé a s láskou jim je předává.

V čem může spočívat smysluplné žití člověka s poruchou hybnosti?

Zamysleme se nad touto otázkou i v souvislosti s jedinečnými podmínkami svého dítěte.

Obecné potřeby dítěte

podle J. Langmeiera a Z. Matějčka

- Potřeba určitého množství, kvality a proměnlivosti vnějších podnětů
- Potřeba určité stálosti, řádu a smyslu v podnětech
- Potřeba prvotních citových a sociálních vztahů, tj. vztahů k osobám prvotních vychovatelů
- Potřeba identity, tj. potřeba společenského uplatnění a společenské hodnoty
- Potřeba otevřené budoucnosti neboli životní perspektivy

Děti s poruchou hybnosti

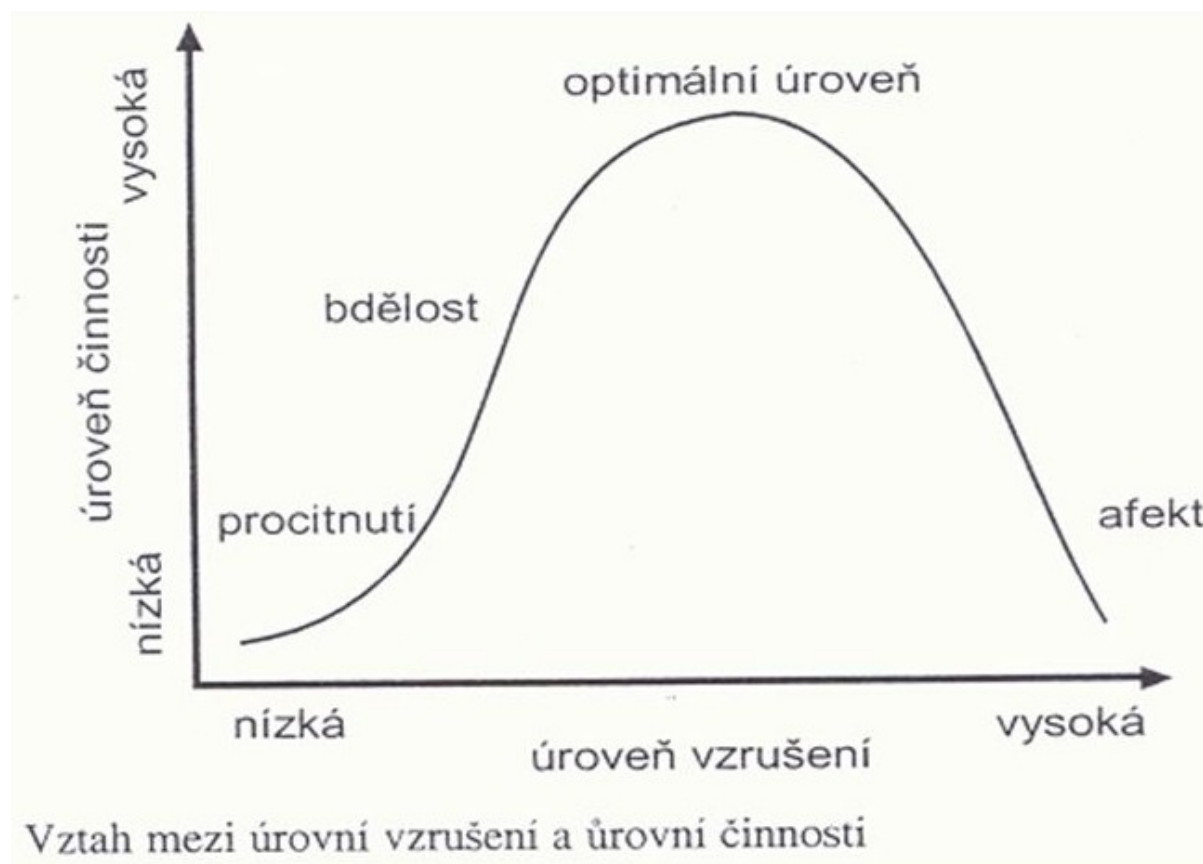
Potřeba určitého množství, kvality a proměnlivosti vnějších podnětů

- Optimálním přísunem podnětů je organismu umožněno naladit se na žádoucí úroveň aktivity. Nevzniká ani nuda, ani přetížení podněty (viz výše problematika kojenců).
Co nám pomáhá poznat vyváženou míru podnětové zátěže našeho vlastního dítěte?
- *Yerkes-Dodsonův zákon říká, že zvyšující se míra aktivace organismu (ve smyslu bdělosti a připravenosti k výkonu) ovlivňuje pozitivně výkon člověka pouze do určitého bodu. Pokud se poté aktivace i nadále zvyšuje, výkon začíná naopak klesat.*
- *Optimální úroveň aktivace je pro každého člověka individuální. Kromě toho platí, že*
 - ▲ *pro jednoduché úkoly je výhodnější vyšší míra aktivace, neboť hrozí chyby z nepozornosti (z nudy), zatímco*
 - ▼ *pro náročnější či komplexnější úkoly je výhodnější nižší míra aktivace, neboť při nich působí rušivě úzkost a strach ze selhání (např. tréma).*

Jak můžeme dětem zpestřovat rutinní úkoly?

Děti s poruchou hybnosti

Potřeba určitého množství, kvality a proměnlivosti vnějších podnětů

zdroj obrázku: <http://slideplayer.cz/slide/11575650/>

Děti s poruchou hybnosti

Potřeba určité stálosti, řádu a smyslu v podnětech

- Naplnění potřeby smysluplného světa dítěti umožňuje přetvářet podněty, které k němu přicházejí (pomocí smyslů), na zkušenosti, poznatky a strategie vlastního jednání.
- Kdybychom veškeré dění kolem sebe vnímali pouze jako náhodné (bez smyslu), byli bychom vystaveni chaosu a nemohli bychom se ničemu naučit. Mozek potřebuje vnímat ucelenost svých myšlenek a dějů, proto je tato potřeba základní potřebou umožňující učení.

Zamysleme se nad tím, kolik úsilí věnujeme tomu, aby naše dítě dobře rozumělo tomu, co po něm žádáme...

- *Americký psycholog George Miller objevil, že navyšovat kapacitu své paměti můžeme mj. sdružováním jednotlivých informačních prvků do smysluplných celků, které pak samy vytvářejí jakési meta-jednotky ("chunks"). Dokladem toho jsou např. mnemotechnické pomůcky typu "Šetři se osle", "Zadek" či "Braprodali dvě hutače".*

Děti s poruchou hybnosti

Potřeba určité stálosti, řádu a smyslu v podnětech

- Naše paměť má tendenci pamatovat si epizody - příběhy, nejlépe emočně zabarvené. To vede k dobrému vybavování zážitků, ale také jednotlivých informací v určitých podmínkách. Takové prostředí může reprezentovat také jakýkoli ze smyslů.
- Tato potřeba však jde mnohem dále a má zejména sociální charakter. Na dítě takto můžeme do jisté míry přenášet své emoce (strach, naděje apod.) a zejména riziková pak je pro dítě tzv. dvojná vazba v komunikaci s rodiči - přináší zmatek, bere situacím smysl (viz mnohé odkazy v anamnézách psychiatrických pacientů).
- *Hypotéza jazykové relativity říká, že jazyk, který příslušníci různých kultur či společenských skupin užívají, ovlivňuje způsob jejich myšlení - reálný svět je (převážně nevědomě) vestavěn do našich jazykových návyků. Podle této (Sapir-Whorfovy) hypotézy vidíme, slyšíme a zakoušíme totéž, co ostatní zejména proto, že naše společné jazykové zvyky předurčují výběr určitého vysvětlení situace.*

Děti s poruchou hybnosti

Potřeba prvotních citových a sociálních vztahů, tj. vztahů k osobám prvotních vychovatelů

- Dostatečné uspokojení této potřeby přináší dítěti pocit životní jistoty a je podmínkou pro žádoucí vnitřní uspořádání jeho osobnosti.
- Attachment (dobré přilnutí dítěte k matce, resp. k prvotnímu vychovateli) je důležitou podmínkou jeho svobodného osamostatňování. Vývoj attachmentu probíhá ve čtyřech fázích:
 1. do 3. měsíce dítě neodlišuje své reakce vůči lidem - preferuje lidský hlas a tvář. Ve 3. měsíci se objevuje tzv. sociální smích - automatický úsměv jako reakce na lidskou tvář (i když nevyjadřuje emoci dítěte, povzbuzuje rodiče v interakci lásky a péče).
 2. od 3. do 6. měsíce již dítě odlišuje své sociální reakce - směje se jen na známé lidi. Jedná se o nejzásadnější období pro vývoj attachmentu.

Děti s poruchou hybnosti

Potřeba prvotních citových a sociálních vztahů, tj. vztahů k osobám prvotních vychovatelů

3. do 3 let je již vztah zcela navozen - je intenzívní a výjimečný. Pozitivním důkazem attachmentu je strach z cizího člověka, který se stupňuje kolem 7. až 8. měsíce. Příkladem přimknutí je lezení za rodičem, který se vzdaluje. Dítě chce být chováno v přítomnosti cizí osoby. Matku vnímá jako bezpečnou základnu, ze které má možnost provádět průzkumy okolí. Na základě každodenní interakce si musí vytvořit vědomí, že matka je vždy dosažitelná a vnímavá.
4. od 3 let do konce dětství se už jedná o partnerství. Dítě nehledá pouze matčinu blízkost, je schopno vnímat také její cíle a plány.
- Pokud se vztah nenaváže, je možná psychoterapie (mezi 18 - 24 měsíci věku), ale nelze již plně nahradit narušení z prvních 8 - 9 kritických měsíců. K narušení vztahu často dochází v důsledku institucionální deprivace (pobyty v nemocnicích apod.).

Děti s poruchou hybnosti

Potřeba prvotních citových a sociálních vztahů, tj. vztahů k osobám prvotních vychovatelů

- V jednom roce věku je typická separační úzkost, tedy strach, že dítě bude odděleno od matky. Separace byla definována (u dětí ve věku 18 - 24 měsíců) ve třech fázích dětských separačních reakcí:
 1. fáze protestu - projevuje se u dítěte křikem a pláčem;
 2. fáze zoufalství - dítě ztrácí naději, že by se matka vrátila, je apatické, odmítá okolí;
 3. fáze skutečného odpoutání od matky - dítě se podřídí novému prostředí.
- Na základě výzkumu Mary Aisenworthové pak byly definovány čtyři typy vazeb:
 1. Bezpečné přimknutí - dítě používá matku jako bezpečnou základnu při průzkumu okolí. Po odchodu matky bývá úzkostné a při opětovném shledání běží ihned k ní. Jde o zdravý typ attachmentu plný důvěry a radosti ze setkávání.

Děti s poruchou hybnosti

Potřeba prvotních citových a sociálních vztahů, tj. vztahů k osobám prvotních vychovatelů

2. Úzkostné vyhýbavé přimknutí - dítě vypadá jako nezávislé na matce a při odloučení nejeví na první pohled viditelné známky úzkosti. Při opětném shledání se na ni ovšem zlobí, že odešla a truceje. Takové děti se mohou zdát vyspělejší, ale obvykle naopak mívají spíš nějaké emocionální obtíže. Jejich matky bývají odmítající a málo citlivé, děti se na ně nemohou plně spolehnout, a proto vykazují tyto obranné mechanismy.
3. Úzkostné ambivalentní přimknutí - dítě lpí na matce a nechce se jí pustit, prakticky vůbec neprozkoumává okolí. Při odloučení bývá velmi rozrušené a rozčílené, při opětném shledání pak jedná ambivalentně (má radost, že matka přišla a má zlost, že je vůbec kdy opustila). Matky takových dětí reagují nekonzistentně (pokaždé jinak), dítě neví, co má očekávat, a proto nemá jistotu, zda matku neztratí, když bude prozkoumávat prostředí.

Děti s poruchou hybnosti

Potřeba prvotních citových a sociálních vztahů, tj. vztahů k osobám prvotních vychovatelů

4. Přimknutí dezorientované a dezorganizované - dítě při opětovném shledání po odluce radostně zdraví matku, ale hned nato se otáčí a jde od ní pryč. Jde vyloženě o psychopatologický rys.

Je možné, aby s omezenou možností dítěte prozkoumávat okolí byla nějak narušena také přirozená vazba dítěte na matku?

Zamysleme se nad tím, jak vývojové úspěchy a nezdary našeho dítěte ovlivňují náš vztah k němu...

Děti s poruchou hybnosti

Potřeba identity, tj. potřeba společenského uplatnění a společenské hodnoty

- Dobré uspokojení této potřeby přináší dítěti zdravé vědomí vlastního já - tedy důležitou podmínku pro osvojení společenských rolí a stanovování hodnotových (na hodnotách postavených) životních cílů.

Jak uspokojení této potřeby komplikuje omezení hybnosti?

- S touto problematikou souvisí také vývoj morálního usuzování. Je dán především výchovou, ale limitován je rovněž zráním mozku. Podle Lawrence Kohlberga se u dětí tento vývoj projevuje v šesti stádiích (šesté stádium bylo až později kritiky doplněno o orientaci na péči).

Předkonvenční morálka (typická pro předškolní období a začátek školy):

1. Orientace na trest - dítě poslouchá příkazy, aby se vyhnulo potrestání.
2. Orientace na odměnu - dítě se přizpůsobuje, aby získalo odměnu, jedná tak, aby se mu vrátilo to, co poskytlo.

Děti s poruchou hybnosti

Potřeba identity, tj. potřeba společenského uplatnění a společenské hodnoty

Konvenční morálka (typická pro věk 7 až 11 let):

3. Orientace na to být hodným dítětem - dítě se přizpůsobuje, aby se vyhnulo nesouhlasu ze strany druhých.
4. Orientace na autoritu - dítě dodržuje sociální pravidla, aby se vyhnulo odsouzení ze strany autorit a vzniku vlastních pocitů viny, že "nedělá svoji povinnost".

Postkonvenční morálka (typicky se začíná rozvíjet zhruba od 12 let):

5. Orientace na společenskou smlouvu - dítě jedná podle principů obecně uznávaných jako podstatné pro veřejné blaho, chce tak získat uznání od vrstevníků a tím i sebe samého.
6. Orientace na univerzální etické principy a na péči o druhé - dítě jedná podle samostatně zvolených etických principů, aby zabránilo odsouzení sebe samého.

Děti s poruchou hybnosti

Potřeba otevřené budoucnosti neboli životní perspektivy

- Uspokojení této potřeby dává lidskému životu časové rozpětí - rozpětí mezi nadějí a beznadějí, životním rozletem a zoufalstvím.

Zamysleme se nad touto potřebou v souvislosti se specifickou situací našeho dítěte...

- Lidský život se uskutečňuje v čase a otevřená budoucnost je jedna z klíčových podmínek duševního zdraví. K otevřené budoucnosti patří také vývoj dětského chápání konečnosti vlastního života.
- Během prvních 2 let života dítě vůbec nerozumí pojmu smrti, má však vývojově daný strach ze separace.
- Pro většinu dětí ve věku 3 až 5 let je pojem smrti neurčitý a spojují ho spíše se spánkem a nepřítomností světla nebo pohybu. Dítě smrt nepokládá za něco stálého, odmítá ji jako konečnou realitu. Věří, že smrt je víceméně náhodná, že ono samo nikdy nezemře. Vedle toho si všímá mrtvých živočichů, uvadajících květin apod.

Děti s poruchou hybnosti

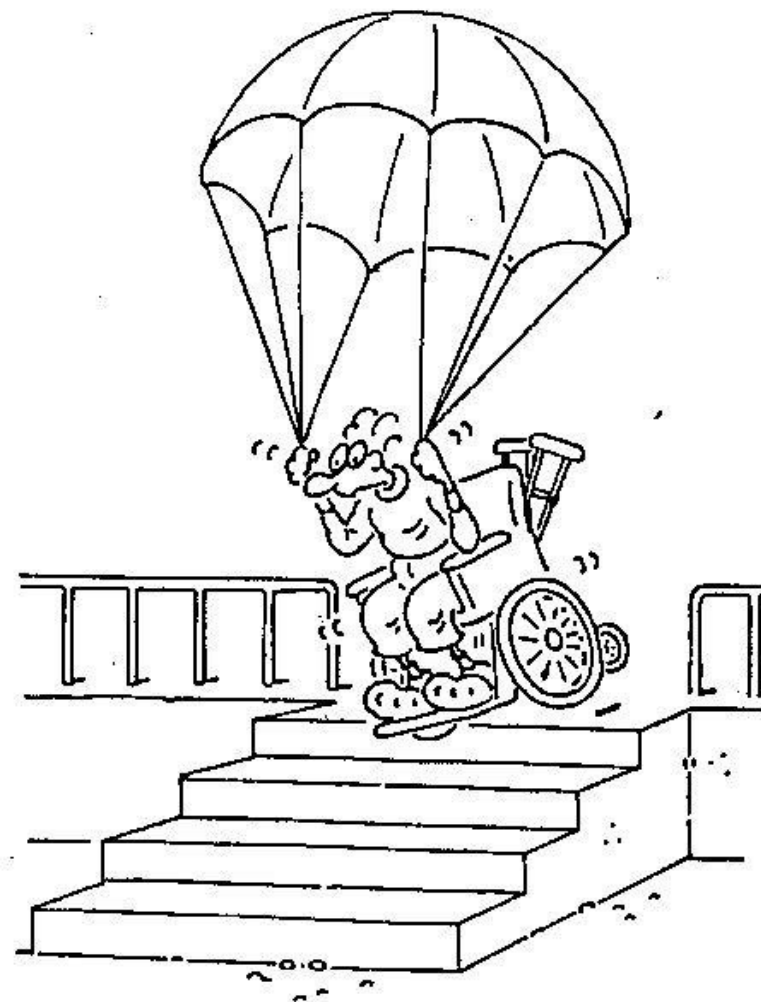
Potřeba otevřené budoucnosti neboli životní perspektivy

- Přibližně od 6 let věku se děti pozvolna přizpůsobují tvrzení, že smrt je konečná, nevyhnutelná a týká se všeho živého. V raném školním věku mnoho dětí vnímá smrt jako osobu.
- Až ve věku 10 až 11 let se všeobecnost a stálost smrti stává pro dítě pochopitelnou. Souvisí to s vývojem pojmu času a prostoru, pochopení rozdílů mezi vzpomínkami a fantazií, smrtí a pouhou nepřítomností, umíráním a odchodem pryč - tehdy je položen základ pro vnímání nevyhnutelnosti smrti jako přirozeného konce lidského života.
- Smrtelně nemocné dítě si naproti tomu může uvědomit smrt mnohem dříve než jeho zdravý vrstevník. U dětí pod 5 let se objevuje strach ze separace, osamělosti a bolesti. Starší děti již tuší pravdu.

Vývojová specifika a specifické potřeby

dítěte s poruchou hybnosti

- Psychomotorický vývoj
- Osobnostní vývoj

Psychomotorický vývoj dítěte s poruchou hybnosti

Schopnost malého dítěte ovládat hlavičku

- Míra této schopnosti ovlivňuje u malého dítěte pozdější vývoj jemné motoriky a také rozvoj jeho orientačního smyslu.
- Sekundárně pak má vliv na jeho motivaci ke zvědavosti a touhu zmocňovat se předmětů.
- V batolecím věku je pak tato vlastnost podstatná pro umění rozpoznávat co chce a co ne, čemu dá přednost (uchopit, pustit) apod.
- Deficit může zakládat oslabení jeho vůle pro budoucí úkoly, proto je vhodné takové pohybové potíže (podle míry jejich závažnosti) později kompenzovat vhodným nácvikem vůle a vnější motivací.

Psychomotorický vývoj dítěte s poruchou hybnosti

Lezení v kojeneckém a batolecím věku

- Lezením dítě získává představu o vzdálenostech a prostorovém uspořádání světa. Proto tyto pohybové potíže do určité míry ovlivňují také jeho pozdější odhad vzdáleností a množství u nepočitatelných objektů (jako je voda, písek apod.).
- Lezení dále umožňuje proces dětského osamostatňování, a proto má velký význam pro postupné získávání sebedůvěry a odvahy dítěte. Tyto deficity je vhodné kompenzovat vhodnou mírou vnější stimulace.
- Pohybová volnost umožňuje rychlejší učení nápodobou, proto se může po přechodnou dobu zdát málo pohyblivé dítě jako méně bystré. Naopak v době, kdy jsou děti schopné simulovat pozorovaný pohyb v představách a fantazii, se tento dojem pomalu vytrácí.

Psychomotorický vývoj dítěte s poruchou hybnosti

Otázky inkontinence (uchopit a pustit)

- Dobré ovládní svěračů ovlivňuje schopnost plánovat vyměšování a z dlouhodobého hlediska také nácvik osobní hygieny.
- Pokud má dítě potíže v této oblasti, je zapotřebí dbát na osvojení těchto návyků už proto, že tyto potíže mohou být doprovázeny horší citlivostí v oblasti svěračů a plná plenka dítě tolik neobtěžuje jako dítě zdravé.
- Ze sociálního hlediska pak potíže v této oblasti mohou dítě postupně izolovat od vrstevníků a neúspěchy v něm podporují pasivitu a celkovou závislost (cítí se ohrožené vlastní neschopností určit zda je čisté).
- V období dospívání je tato problematika nejcitlivější - dotýká se sociální oblasti, sebepojetí, ale může také souviset se sexuální dysfunkcí (zejména u mužů).

Psychomotorický vývoj dítěte s poruchou hybnosti

Oslabená pozornost dítěte

- Ovládání svalového napětí do značné míry souvisí se schopností udržet a vhodně přesouvat pozornost. Svou roli zde navíc sehrává také případná zvýšená únava dítěte.
- Oslabení pozornosti má vliv na schopnost učení. Ne, že by se dítě učilo pomaleji, ale je toho schopno po menších dávkách, čímž může být narušeno takové učení, které je založeno na dlouhodobém pozorování a interakci dítěte s objektem (či člověkem).
- Malé děti udrží pozornost jen krátce, rozdíly jsou tedy zpravidla pozorovatelné až v předškolním věku (záleží na míře oslabení).
- Nejen sama fyzická slabost, ale také oslabení pozornosti pak může mít sekundárně negativní vliv na tvorbu vůle, rozhodnosti a úsilí dítěte. Je dobré dítě nepřetěžovat a kompenzovat tento nedostatek vhodnou vnější motivací k sekvencovaným výkonům.

Osobnostní vývoj dítěte s poruchou hybnosti

Vytváření důvěry ke světu a životní naděje

- V prvních několika měsících se málokterá porucha hybnosti projevuje již do té míry, aby mohla zásadně narušovat procesy intuitivního rodičovství - díky tzv. neoténii je dítě v té době tak jako tak velmi závislé na pečovateli.
- Mohou samozřejmě existovat i velmi vážné poruchy, které komplikují již nyní kontakt dítěte s matkou. Problém může nastat např. v odhadování potřebné míry stimulace dítěte či sledování jeho zájmu o okolí.
- Zejména poruchy smyslového vnímání či intelektu, jsou-li přidruženy, oslabují interakci dítěte s matkou a nejen, že brání vytváření zdravého attachmentu dítěte, ale také snižují přirozenou motivovanost matky k vyhledávání a udržování komunikace se svým dítětem.

Osobnostní vývoj dítěte s poruchou hybnosti

Vytváření důvěry ke světu a životní naděje

- Velkým rizikem tohoto období je zejména psychická kondice matky, která může svou úzkost (pramenící ze znalosti diagnózy svého dítěte) přenášet na dítě. Úzkostné maminky mimoděk učí své děti, že svět je nebezpečným místem a je třeba mít starosti (viz pojem "bezpečí" jako stav, kdy nemusíme pečovat o situaci či prostředí, které je samo o sobě v pořádku).
- Ke konci kojeneckého období se může nepříznivě projevit také zklamání matky z vývojových neúspěchů dítěte (otáčení se na břicho, sezení, stavění se a první krůčky).
- Pokud pohybové potíže zasáhnou řečový aparát, komplikuje se také vývoj verbální komunikace dítěte, což přináší další frustrace a nepochopení z okolí.

Jak může psychický deficit dítěte z tohoto období ovlivnit jeho další psychomotorický vývoj?

Osobnostní vývoj dítěte s poruchou hybnosti

Vytváření autonomie (pocitu nezávislosti) a pevné vůle

- Batolecí období je plné úkolů, které se pro dítě s poruchou hybnosti stávají klíčovými celoživotními problémy, zpravidla nepříznivě formujícími jeho sebepojetí. Při mnoha opakujících se nezdarech vzniká s větší pravděpodobností pocit zahanbení než pocit nezávislosti (závislost na pečovateli navíc bývá zcela objektivní a i pro dítě zřejmá).
- Díky této závislosti na matce je pro dítě podstatně složitější rozvolňování vazeb na ni, které bývá pro toto období typické. Dítě někdy bývá nepřírozeně poslušné a pasívní a rozvoj jeho vůle může být vážně ohrožen.
- Své vymezení může v tomto věku nejnáze realizovat zejména při vyměšování či odmítání stravy. Proto se tato přirozená potřeba vzdorovitosti u dítěte může projevit ve větší intenzitě až později, kdy má již širší repertoár možností její realizace.

Osobnostní vývoj dítěte s poruchou hybnosti

Vytváření autonomie (pocitu nezávislosti) a pevné vůle

- Z důvodů výše uvedených, ale také pro časté celkové hyperprotektivní nastavení rodiny (zpravidla zejména matky), bývá i u bystrých a mentálně zcela zdravých dětí patrná určitá sociální opožděnost.
- Ze sociálního hlediska se přidává také efekt egocentrický, kdy tyto děti bývají až příliš středem pozornosti okolí (v dobrém i zlém). Jedináčkům velmi hrozí život "vzácné skleníkové rostliny", v sourozeneckém dětství pak bývají tyto děti často mimoděk pozitivně diskriminovány.
- Omezenost pohybu je zároveň izoluje od vrstevníků a brání jejich kontaktu s realitou. Ten však velmi potřebují pro vytváření funkčních strategií společenského uplatnění.

Srovnejme sociální roli dítěte s poruchou hybnosti v tomto věku s rolí většiny ostatních dětí.

Osobnostní vývoj dítěte s poruchou hybnosti

Vytváření iniciativy a rozhodnosti

- Hyperaktivita a zvědavost předškoláků může dítěti s pohybovým omezením na první pohled chybět. Celý svět se spolu s nárůstem fyzického omezení více přesouvá do sféry představ a myšlenek, a tak i pocity viny, typické pro toto období, častěji souvisí s nevhodnými představami - často s agresivním obsahem namířeným proti matce (resp. primárnímu pečovateli) či sourozencům.
- Od málo samostatných dětí jen zřídka slyšíme větičku "já sám", typickou pro výraz dětské iniciativy. Tyto děti naopak bývají pasívní a nezvykle "hodné".
- Pasivitu však v dítěti pěstuje příliš ochranný přístup rodiny a institucí (např. školy či ústavů sociální péče). Ze strany pečovatелů je zapotřebí velký cit pro dávkování přiměřené zátěže, kterou dítě potřebuje k rozvoji a která jej současně neochromí.

Osobnostní vývoj dítěte s poruchou hybnosti

Vytváření iniciativy a rozhodnosti

- Při nárocích na potřebné rehabilitace musíme počítat jednak s určitou rebelií, která je vývojově typická pro tento věk (případně ještě umocněná frustrací z minulých období), a také s přirozenou potřebou dítěte být dítětem. Chce si hrát a příliš mnoho povinností může tak malé dítě neúměrně zatěžovat a brzdit jeho přirozený rozvoj.

Jak můžeme dítě s poruchou hybnosti v tomto věku motivovat k rehabilitaci?

Napadá nás jak zdravě podporovat iniciativu dítěte s poruchou hybnosti v tomto věku?

- Sociální izolace dítěte se v tomto období může ještě prohlubovat, neboť tyto děti často z praktických důvodů nenavštěvují školku, ale bývají doma s rodiči a málo chodí ven s kamarády. Klíčový kontakt s dětskou realitou proto nejčastěji zajišťují dobře fungující sourozenci (tzn. kteří mají k "nemocnému" sourozenci pozitivní vztah).

Osobnostní vývoj dítěte s poruchou hybnosti

Vytváření usilovnosti a pocitu kompetentnosti

- V mladším školním věku na dítě s poruchou hybnosti čeká velká příležitost v podobě nabývání znalostí a dovedností, ke kterým není zapotřebí velké fyzické úsilí. Zvládnání školních úkolů může do jeho života přinést nové kompetence a částečně kompenzovat jeho oslabenou sebedůvěru. Ctností tohoto věku je snaha, kterou může ve škole snadno uplatnit.
- Pocit méněcennosti se objevuje ruku v ruce s usilovnou snahou o kompenzaci fyzického hendikepu - v tomto věku již dítě své omezení zpravidla vnímá jako velkou nevýhodu (nejen sociální, ale s postupem času také zájmovou). Ten ovšem může motivovat až přehnanou snahu o dosažení školních úspěchů (překompenzace) a může v dítěti podporovat perfekcionismus a jiné neurotické příznaky.

Osobnostní vývoj dítěte s poruchou hybnosti

Vytváření usilovnosti a pocitu kompetentnosti

- Na druhou stranu mohou opakované nezdary vést až k rezignaci, pasivitě dítěte a prohlubovat jeho závislost na matce. Tento vnitřní konflikt, který nemá dítě odvahu či možnost vyjádřit, také provokuje neurotické rysy v jeho osobnosti.

Jak můžeme podpořit dítě, které opakovaně zažívá objektivní neúspěchy, v rozvoji jeho kompetentnosti a bránit jeho postupné rezignaci?

- Sociální izolace dítěte se v tomto období může ještě prohlubovat, neboť
 - a) v běžných školách bývá v péči speciálního asistenta (sociální bariéra),
 - b) častý dítěte v nemocnicích, lázních apod., narušuje jeho účast na sociálním dění,
 - c) ve specializovaných školách má omezený kontakt s realitou (sociální bublina),
 - d) některé děti dokonce bývají z režimových důvodů vyučovány doma rodiči.

Osobnostní vývoj dítěte s poruchou hybnosti

Vytváření usilovnosti a pocitu kompetentnosti

- Jiným rizikem je neuvědomované ubírání již nabytých kompetencí dítěte jeho okolím. Pro rodinu (a tím spíše pro ostatní lidi) bývá velmi těžké odhadnout aktuální míru jeho schopností, neboť ta může kolísat dle momentální únavy organismu, ale také dlouhodobě a systematicky klesat v důsledku jeho zdravotní diagnózy.
- Málo respektu ke klesající fyzické výkonnosti dítěte zase může prohlubovat jeho pocity méněcennosti a nepřijetí okolím. Tato situace je tedy pro rodiče mimořádně náročná a je třeba poskytovat jim odbornou podporu (povzbuzovat jejich sebedůvěru a bránit případným pocitům viny ze selhání) ze strany lékařů, pedagogů či psychologů.

Zamysleme se nad zúročením zisků i ztrát tohoto období v další etapě vývoje (dospívajícího člověka)...

Osobnostní vývoj dítěte s poruchou hybnosti

Vytváření identity a schopnosti být věrný

- Adolescenti jsou mimořádně citliví na svůj vzhled a sociální kompetence, proto bývá toto období pro člověka silně se odlišujícího od vrstevníků, především zdrcující ztrátou iluzí.
- Zvláště citlivým tématem bývá sexualita, která se mnoha lidem zvenčí jeví jako něco u lidí s fyzickým hendikepem nepatřičného. Ani rodina v tomto ohledu často nebývá pro dospívajícího dostatečnou oporou.
- Dojem křehkosti a zranitelnosti vlastního dítěte může snadno (spíše nevědomě) bránit rodičům, aby nechali svého potomka plně dospět. Hyperprotektivita se tak může stát až agresivním narušováním soukromí adolescenta s cílem ovlivňovat jeho další směřování - provázet jej dál na cestě životem.

Osobnostní vývoj dítěte s poruchou hybnosti

Vytváření identity a schopnosti být věrný

- Výsledkem toho může být absence jasné životní role a zmatek - na jednu stranu je již evidentní přechod do dospělosti a v běžné řeči toto akcentují i sami rodiče, ovšem na straně druhé chybí faktický prostor pro převzetí role dospělého jedince ve společnosti.
- Tato zmatenost bývá podporována také tím, že cizí lidé zpravidla nekomunikují s "postiženým" člověkem přímo, ale baví se o něm s rodiči v jeho přítomnosti ve třetí osobě.
- Výsledkem této zmatenosti bývá agresivita v podobě psychické manipulace a zneužívání ochoty lidí (může se zde např. zúročit jistá rozmazlenost z minulých let). Podceňovat však nelze ani skryté autoagresivní chování (přímé sebepoškozování není příliš typické), např. v podobě uzavírání se před světem (nejde-li o depresivní rys).

Osobnostní vývoj dítěte s poruchou hybnosti

Vytváření identity a schopnosti být věrný

- Pocit jedinečnosti ve své roli může přinést např. kreativní zájmová činnost (kresba, psaní apod.), sbližování s vrstevníky či zapojování do činností, které považuje adolescent za smysluplné.
- Vůbec největším problémem bývá nedostatek pocitu využitelnosti, který může vést až k depresivní symptomatice, ztrátě životní perspektivy a chuti do života - a tím často i k progresi diagnostikovaného onemocnění.
- Věrnost, která je výzvou tohoto období, vzniká vždy vůči tomu, co jsme přijali za své, nikoli k situaci, ve které se ocitáme mimo svou vůli.

Co adolescent s poruchou hybnosti může prožívat jako nepřijetí své osoby ze strany rodičů?

Doporučená literatura a webové odkazy:

- Dittrichová, J., Papoušek, M., & Paul, K. (2004). Chování dítěte raného věku a rodičovská péče. Grada.
- Erikson, E. H. (2002). Dětství a společnost. Argo.
- Lukasová, E. (1997). Logoterapie ve výchově. Portál.
- Matějček, Z. (2007). Co děti nejvíc potřebují. Portál.
- Pediatrie pro praxi - <https://www.pediatriepropraxi.cz/>
- Říčan, P. (2014). Cesta životem: vývojová psychologie: přepracované vydání. Portál.